

«Het adjectief *onderontwikkeld* behoort tot het bloedloze, gecasteerde taalgebruik van de Verenigde Naties. Het is een eufemisme voor de uitdrukking die iedereen tot voor enkele jaren gebruikte: achtergebleven gebieden. Dit woord heeft geen enkele exacte betekenis op het terrein van de antropologie en de geschiedenis: het is geen wetenschappelijke, maar een bureaucratische term. Ondanks de intellectuele vaagheid ervan — of misschien juist daarom — is het een uitverkoren woord van economen en sociologen. Onder de bescherming van de dubbelzinnigheid ervan doen stiekemweg twee pseudo-ideeën hun intrede, twee even rampzalige bijgeloven: het eerste is het als vaststaand aannemen dat er maar één beschaving is of dat de verschillende beschavingen herleid kunnen worden tot één enkel model, de moderne westerse beschaving; het andere is het geloven dat de veranderingen in de samenlevingen en culturen lineair, progressief zijn en dat ze dientengevolge meetbaar zijn.»

Octavio Paz, *De kinderen van het slijk*, 1974.

communicatie en ontwikkeling

de opkomst van een nieuw paradigma

jan servaes

Het is vandaag de dag *bon ton* te beweren dat de communicatie- en ontwikkelingsproblematiek in haar maatschappelijke samenhang dient bestudeerd te worden, en dat er geen algemeen geldende blauwdrukken voor 'ontwikkeling' voorhanden zijn. Ook verkondigt men graag dat het niet langer volstaat te analyseren en te beschrijven, maar dat er tevens strategieën ter oplossing dienen aangedragen te worden. Een dergelijke opgave vereist even vanzelfsprekend een interdisciplinaire aanpak.

Deze stellingen zijn van relatief recente datum. Meer bepaald de culturele of communicatieve dimensie in de ontwikkelingsthematiek is lange jaren onderbelicht gebleven. Pas het afgelopen decennium is men stilaan tot de constatacie gekomen dat cultuur of communicatie wel eens een fundamentele impact op de totaliteit van het ontwikkelingsvraagstuk zou kunnen hebben.

In dit artikel poog ik deze evolutie in het naoorlogse denken over ontwikkeling, waarvan communicatie en cultuur essentiële bestanddelen zijn, samen te vatten. Gezien de opzet dien ik me tot een globale schets te beperken, en zal ik vooral trachten het kader uit te tekenen waar-

binnen de internationale communicatieproblematiek kan bestudeerd worden. Deze tekst dient trouwens gelezen als aanvulling op en uitbreiding van twee vorige artikels (zie Servaes, 1981 en 1982). Auteurs die zich met de ontwikkelingsproblematiek bezighouden (zie vb. Brewer, 1980; Brookfield, 1975; Hettne, 1982; Hoogvelt, 1982; Mommsen, 1977; Owen and Sutcliffe, 1972; of Sid Ahmed, 1980), plaatsen twee visies, scholen of paradigma's naast of tegenover elkaar: *modernisering en groei versus afhankelijkheid en onderontwikkeling*. Daar waar eerstgenoemd paradigma als de oudste en diepstgewortelde visie op ontwikkeling in het westerse denken kan beschouwd worden, is de dependentietheorie vanuit Latijns-Amerika komen aanwaaien.

Hoewel beide paradigma's vandaag nog steeds hun voor- en tegenstanders kennen, en dus zowel in wetenschappelijke kringen, op beleidsniveau, als door de man of vrouw in de straat worden gehanteerd, mag men stellen dat de modernisatievisie dominant was tot in de tweede helft van de jaren zestig, en dat deze sindsdien aan belang heeft ingeboet ten voordele van de afhankelijkheidstheorie.

Deze dominantie is beter natrekbaar op wetenschappelijk gebied dan bij de westerse beleidsinstanties en de publieke opinie. Deze waren en zijn immers gevoelig voor het paternalisme ten aanzien van niet-westerse culturen dat de modernisatietheorie kenmerkt.

Maar aangezien paradigma's in de sociale wetenschappen eerder op elkaar willen voortbouwen, dan elkaar fundamenteel afwijzen, ziet men sinds een aantal jaren een nieuwe visie opduiken die de door beide voorgaande paradigma's onderbelichte elementen onder de loep wil houden. Het is wellicht nog te vroeg om reeds van een nieuw paradigma te gewagen; wel kan men, ondanks de diversiteit, van een zekere continuïteit in het ontwikkelingsdenken spreken.

Modernisatie en groei

Het oudste ontwikkelingsparadigma, dat vooral in de periode 1945-1965 de wetenschappelijke discussie beheerste, heeft zijn voedingsbodem in de westerse cultuur. In het westers gedachtengoed wordt het begrip ontwikkeling van oudsher geïdentificeerd met de *groeimetafoor* en de *voortgangsidee*. In associatie

met dit evaluatief groeiperspectief en een optimistische modernisatievisie wordt ontwikkeling opgevat als organisch, direct, immanent, cumulatief, doelgericht en irreversibel. Deze visie op ontwikkeling vinden we niet alleen bij negentiende-eeuwse denkers als Condorcet, Comte, Durkheim en Spencer, maar eveneens bij Saint-Simon en Marx.

Het modernisatieparadigma beschouwt onderontwikkeling in termen van waarneembare, *kwantitatieve* verschillen tussen rijke en arme landen. Ontwikkeling komt er dus op neer om de kloof tussen traditionele en moderne sectoren, tussen achtergebleven en geavanceerde, of tussen barbaarse en geciviliseerde sectoren of groepen in het voordeel van laatstgenoemden te overbruggen door middel van imitatieprocessen waarbij de ontwikkelingslanden zich geleidelijk de kwaliteiten van de industrielanden eigen dienen te maken. Als vergelijkingscriteria fungeren een aantal kwantitatieve, voornamelijk *economische* groei-indices als inkomen, spaarvolume, investeringsniveau, e.d.

In deze visie wordt ontwikkeling dus opgevat als een spontaan, onomkeerbaar proces, inherent aan elke maatschappij. Dit proces verloopt in een aantal opeenvolgende *stadia*; fasen die ieder op zich een hogere graad van ontwikkeling veronderstellen. Deze kijk op ontwikkeling impliceert structurele differentiatie en functionele specialisatie, en wordt voornamelijk door *endogene* factoren gestimuleerd. Daarom beweren sommigen dat het modernisatieconcept een verdoken synoniem voor 'westernisering' is, nl. het kopiëren of inplanten van westerse mechanismen en instituties in een Derde Wereld-context.

Het vooruitgangsparadigma wordt aan beide zijden van het ideologisch spectrum beleden, zowel bij de klassieke liberale en neo-liberale theorieën à la Keynes, als bij zich op het marxisme beroepende denkers. De verschillen in benadering liggen op het vlak van de *middelen* — de relatieve rol die aan de markt versus de staat wordt toegekend —: het beoogde doel is hetzelfde: een ontwikkeling op basis van de westerse visie op groei en vooruitgang. De *obstakels* voor ontwikkeling worden enkel in de traditionele sectoren aangewezen, en werden aanvankelijk enkel met economische middelen te lijf gegaan. De liberalen pogden ontwikkeling te realiseren door de massale overdracht van kapitaal en tech-

nologie naar de Derde Wereld. Als bekendste pleitbezorger van deze visie kan Rostow (1960) genoemd, die ontwikkeling beschouwde als een vijffazig endogeen proces waarbij een traditionele samenleving op basis van economische inputs tot de hoogste fase — de massaconsumptiemaatschappij — kon gestimuleerd worden. Aan de andere kant pleiten de klassieke marxisten voor staatsinterventie, het aanwakkeren van de publieke sector en het oprichten van een zware industrie als eerste fase in het ontwikkelingsproces; m.a.w. voor een ontwikkeling naar Sovjetmodel.

Nadien, in de loop van de jaren zestig, werden meer sociologische, psychologische en politieke factoren in de modernisatievisie opgenomen. Lerner (1958) introduceerde het mechanisme van de *empathie*; d.i. de individueel-psychologische mogelijkheid om zich in een andere, meer moderne, situatie te kunnen invoelen. Anderen, waaronder Hoselitz (1960) en Apter (1965), beklemtonen de noodzaak aan sociale en politieke *instituties*. Ontwikkeling wordt door hen afgemeten naar de mate van identificatie met het Britse parlementaire of Amerikaanse presidentiële systeem. Alle aanhangers van de modernisatietheorie kennen aan de *massamedia* een belangrijke rol als 'mobility multiplier' (Lerner en Schramm, 1964) of verspreider van innovaties (Rogers en Shoemaker, 1962) toe.

Kritiek

Onder invloed van de reële ontwikkeling in de meeste Derde-Wereldlanden, die niet zo optimistisch bleek als het modernisatieparadigma voorspelde, begonnen reeds in de loop van de jaren zestig, vooral in Latijns-Amerika, de eerste kritische geluiden door te klinken. In een beroemd essay stelde Stavenhagen (1966) dat de opdeling in een traditionele, agrarische sector en een moderne, urbane sector beide het gevolg waren van hetzelfde ontwikkelingsproces; dat m.a.w. de groei een grotere *ongelijkheid en onderontwikkeling* met zich had gebracht. Stavenhagen toetste zijn stellingen aan de Mexicaanse situatie. Cardoso en Faletto (1969) deden hetzelfde voor Brazilië, Sunkel en Paz (1970) voor Chili.

De bekendste criticus van de modernisatietheorie is ongetwijfeld Frank (1969). Zijn kritiek was fundamenteel en van drievoudige aard: het vooruitgangspara-

digma is empirisch onhoudbaar, theoretisch niet voldoende onderbouwd, en in de praktijk onbekwaam om een ontwikkelingsproces in de Derde Wereld op gang te brengen.

Nadien werd de modernisatietheorie ook in het westen onder vuur genomen (zie Smith, 1973, en Roxborough, 1979). Een fundamentele evaluatie van de rol en plaats van de massamedia in het modernisatieparadigma kan men bij Golding (1974) vinden.

Afhankelijkheid en onderontwikkeling

In tegenstelling tot het modernisatieparadigma stond de wieg van het dependentieparadigma niet in het westen, maar in Latijns-Amerika. Als theoretische vader van de dependentievisie mag evenwel de Amerikaan Baran (1957) genoemd worden. Hij verkondigde als eerste de stelling dat ontwikkeling en onderontwikkeling *interrelationale* processen zijn, m.a.w. twee zijden van dezelfde medaille. De VN-Commissie voor Latijns-Amerika (CEPAL) had dit bij monde van de Argentijnse econoom Prebisch in de realiteit kunnen vaststellen. CEPAL bepleitte in de jaren vijftig een strategie van industrialisatie door importsubstitutie, planning en staatsinterventie, en regionale integratie als de geëigende weg naar ontwikkeling. Deze strategie bleek inadequaat. Ze creëerde weliswaar een relatief kleine nationale elite, maar de sociale ongelijkheid werd er eerder groter door en leidde enkel tot andere vormen van technische en financiële afhankelijkheid.

De basisideeën van de dependentietheorie liggen in volgende definitie van Dos Santos (1970) vevat: «*Dependance is a conditioning situation in which the economies of one group of countries are conditioned by the development and expansion of others. A relationship of interdependence between two or more economies or between such economies and the world trading system becomes a dependent relationship when some countries can expand only as a reflection of the expansion of the dominant countries, which may have positive or negative effects on their immediate development*». Hieruit kan men afleiden dat de belangrijkste hinderpalen voor ontwikkeling niet te wijten zijn aan een gebrek aan kapitaal of management (zoals verdedigd in

de modernisatietheorie), maar inherent zijn aan het huidige internationale systeem. De obstakels zijn m.a.w. niet van interne, maar van *externe* aard. Tevens wil dit zeggen dat de ontwikkeling in het Centrum de onderontwikkeling in de Periferie bepaalt en in stand houdt. Beide polen zijn *structureel* aan elkaar gekoppeld.

Aanvankelijk bejiverden vooral de Latijns-Amerikaanse *dependistas* zich in het ontrafelen van de nadelige effecten van deze afhankelijkheidsrelatie in de Periferie. Als klassieke werken kunnen deze van Bambilra (1974), Cardoso en Faletto (1969), Marini (1973) en Sunkel en Paz (1970) genoemd. Naarmate de discussie zich toespitste, tekenden er zich verschillende theoretische invalshoeken en analysemethodes af (zie Palma, 1978; Seers, 1981, en Senghaas, 1974).

Sunkel (1972) poogt met zijn thesis van het transnationale kapitalisme het globale kader in beeld te brengen, daar waar Cardoso de afhankelijkheidsvisie eerder opvat als een specifieke methode voor de analyse van bepaalde landen of regio's. Frank zoekt de hoofdoorzaak voor onderontwikkeling extern, nl. in de afhankelijkheidsrelatie tussen Centrum en Periferie. Cueva (1977) en Vitale (1979) stellen daarentegen dat de interne structuur van de periferie de relatie met het Centrum bepaalt. Sommige dependistas werken exclusief met economische variabelen, daar waar anderen ook sociale en politieke factoren in hun onderzoek betrekken. Sommigen beklemtonen de sectoriële of regionale tegenstellingen binnen het afhankelijkheidssysteem (vb. Sunkel): anderen, zoals Cardoso, zoeken eerder naar mogelijke klasstegenstellingen. Ook over de precieze relatie tussen onderontwikkeling en ontwikkeling, één van de centrale elementen in de dependentietheorie, verschilt men van mening. Frank spreekt van een ontwikkeling van de onderontwikkeling; Cardoso beweert daarentegen dat een zekere vorm van (afhankelijke) kapitalistische ontwikkeling wel mogelijk is. Omwille van de grote verscheidenheid binnen de dependentietheorie maakt men onderscheid tussen drie 'scholen': de *estructuralistas*, de *marxistas* en de *dependistas*.

De *impact* van het afhankelijkheidsparadigma mag vrij groot genoemd worden. Op *theoretisch* vlak vond de theorie ook buiten Latijns-Amerika volgelingen. Als belangrijkste denkers die zich op de dependentievisie baseren, maar ze terzelf-

dertijd vervolledigen en/of uitbreiden, kunnen Amiri (1973 en 1976), Galtung (1971 en 1980) en Wallerstein (1974, 1979 en 1980) genoemd. Op *praktisch* vlak heeft ze aangezet tot het uittesten van nieuwe ontwikkelingsstrategieën. Op nationaal gebied kunnen de pogingen in Chili ten tijde van Allende, in Jamaica onder Manley en in het Tanzania van Nyerere aangestipt worden. Internationaal gezien heeft de discussie over een collectieve self-reliance politiek in het kader van een Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO) zich aan bepaalde stellingen van de dependentievisie gespiegeld.

Samenvattend kan gesteld dat de meest voorkomende visie op afhankelijkheid binnen de dependentietheorie zich kenmerkt door een globale aanpak, de nadruk op externe factoren en regionale contradicties, en een voornamelijk economisch gerichte analysemethode.

Kritiek

In zekere zin kan de afhankelijkheidstheorie, met haar nadruk op externe factoren, de antithesis genoemd van het endo-geen gerichte modernisatieparadigma.

Maar, kijkend naar de *inhoud* van ontwikkeling — vb. beide hanteren haast uitsluitend economische variabelen —, is het verschil gering te noemen.

Critici van de meer simplistische benaderingen van dependentie zijn ook bij de dependistas zelf te vinden. Zie bijvoorbeeld Cardoso's kritiek op Frank, of Amiri's opmerking dat het politiek vertaalde afhankelijkheidsparadigma vooral de belangen en visies van de Derde Wereld-bourgeoisie weergeeft. Steeds weerkerende punten van kritiek zijn o.a. het gebrek aan interne (klasse- en staats-)analyses binnen de Periferie, de té economische, statische en monolithische benaderingswijze, een naïeve kijk op produktiewijzen, de overbeklemtone van externe variabelen als oorzaak voor onderontwikkeling en afhankelijkheid, en het verkeerd inschatten van de internationalisatie van het kapitaal (zie Brenner, 1977; Lall, 1975; Leys, 1977; Hansen en Schulz, 1981; en Warren, 1980).

Een nieuw paradigma?

Uit de kritiek op de twee vorige paradigma's, vooral dan deze op de dependentie-

benadering, ziet men een nieuwe visie op ontwikkeling opduiken. Hierbij vertrekt men van de vaststelling dat er geen landen bestaan die volledig autonoom en zelfvoorzienend functioneren, maar evenmin zijn er naties op te sommen wier ontwikkeling uitsluitend door externe factoren bepaald is. Elke samenleving is op een of andere wijze afhankelijk, zowel in vorm als graad van afhankelijkheid. Zodoende ging men op zoek naar een raamwerk waarbinnen zowel het Centrum als de Periferie, apart en in hun onderlinge samenhang, kunnen onderzocht worden. In deze context doemde het *interdependentieconcept* weer op. Dit is evenwel een ambigu begrip dat tot misvattingen aanleiding geeft. Voor sommigen roept de idee van interdependentie een soort gemeenschapsgevoel op, een aan het eerste paradigma gekoppeld integratiestreven. Voor anderen is het een meer uitgewerkte visie op afhankelijkheid, die een meer geëxpliciteerde, de centrum-periferie dichotomie overstijgende structuur uitdrukt. Elementen die tot deze detaillering noodzaakten, zijn de toegenomen spanningen binnen het Centrum (West-Europa is meer afhankelijk dan de VSA, Oost-Europa meer dan de Sovjet-Unie), de industrialisatie in de Periferie en de tot op een zekere hoogte en in bepaalde sectoren (vb. de arbeidsintensieve) daarmee gepaard gaande de-industrialisatie in het Centrum, de opkomst van regionale machten als Brazilië en India, en de veranderingen op het vlak van het kapitaalverkeer, het internationaal investeringspatroon, de technische ontwikkelingen. Vooral de rol van de transnationale ondernemingen en deze van nationale staten binnen een superstructureel wereldsysteem was dringend aan enig herdenken toe.

In wat volgt wordt dieper ingegaan op *drie trends* die m.i. samen de essentie van het toekomstig te voeren ontwikkelingsdebat zullen uitmaken: de zgn. wereldsysteemaanpak, de strategiediscussie en het zoeken naar een inhoudelijk 'andere' ontwikkeling.

Het transnationale machtssysteem

De aanzet tot een globalisatie van de ontwikkelingstheorieën in het kader van een wereldomvattende onderzoeksbepandering kwam vanuit twee verschillende *invalshoeken*: aan de ene kant vanuit de

binnen de dependencia-school gevoerde discussies, aan de andere kant vanuit die marxistische kringen die zich, onder invloed van het structuralisme, opnieuw bezighouden met de thematiek van de produktiewijzen en de zgn. internalisatie van het kapitaal.

De bekendste vertegenwoordiger van eerstgenoemde tendens is Wallerstein (1979 en 1982). Hij stelt dat de grondtrekken van het kapitalistische wereldsysteem sinds de zestiende eeuw nagenoeg ongewijzigd gebleven zijn, dat een klein aantal centrumlanden functionele relaties aangaan met perifere en semiperiferenaties, dat de ontwikkelingsdynamiek intern en niet extern bepaald wordt, en dat de hoop op fundamentele wijzigingen in bepaalde staten haast onbestaande kan genoemd worden zolang het wereldkapitalistische systeem in zijn geheel niet in elkaar stuikt.

Marxisten als Brenner (1971), Kay (1975), Laclau (1977), Salama en Tissier (1982) en Warren (1980) verdiepen zich anderszijds in de klassenstrijd binnen nationale staatsgrenzen, de verschillende naast elkaar bestaande produktiewijzen, het onderscheid tussen industrieel en handelskapitaal, populistische en nationalistische tendensen, enz.

Een samenvatting en tevens conceptueel kader bieden m.i. Sunkel en Fuenzalida (1980) met hun *transnationalisatiethesis*. Deze kan in een viertal punten weergegeven worden: (a) het kapitalistisch systeem is het laatste decennium geëvolueerd van een internationaal naar een transnationaal systeem. (b) Dientengevolge hebben er zich, zowel in de sociale structuur van de centrum- als periferenaties, diepgaande desintegratieprocessen voltrokken, die (c) terzelfdertijd tegenprocessen van reïntegratie opgewekt hebben. (d) Resultaat van deze processen is een naast elkaar bestaan van verschillende sectoren binnen dezelfde nationale grenzen. Het is m.a.w. de concentratie op deze dialectische wisselwerking tussen transnationale integratie en nationale desintegratie die tot processen van marginalisatie en reïntegratie op de diverse niveaus van het wereldsysteem aanleiding geeft. Sunkel en Fuenzalida bieden zodoende een verfijnde methode voor de analyse van de relaties tussen transnationals en staten, voor de rol van transnationals in transitie- of ontwikkelingsprocessen, en voor klasse-analyses binnen nationale contexten (zie *schema 1 en 2*).

<i>Schema 1</i>				
		<i>Transnationale integratie</i>	<i>Nationale desintegratie</i>	<i>Reïntegratie</i>
<i>Analyseniveau</i>		1	2	3
Economisch	1	1.1	2.1	3.1
Sociaal	2	1.2	2.2	3.2
Cultureel	3	1.3	2.3	3.3
Politiek	4	1.4	2.4	3.4
Ruimtelijk	5	1.5	2.5	3.5

Schema 1 wordt verder uitgewerkt in schema 2.

Schema 2

1. TRANSNATIONALE INTEGRATIE

1.1. De economische dimensie

1.1.1. Groei van de buitenlandse controle: aard en tendensen

Vb.: vormen van controle, omvang van ondernemingen, graad van vertikale en horizontale integratie, financiële en technologische afhankelijkheid, enz.

1.1.2. Wijzigingen in de relaties tussen de door het buitenland gecontroleerde sectoren en:

- de staat,
- de nationale kapitalistische sector,
- de informele sector.

1.1.3. Effecten van de uitbreiding van de door het buitenland gecontroleerde sector op:

- de handelsbalans,
- de openbare financiën,
- de kapitaalsaccumulatie,
- de tewerkstelling,
- de consumptiepatronen

1.2. De sociale dimensie

1.2.1. Opkomst van transnationale klassefracties

Tewerkstelling in het kader van en als gevolg van 1.1.1.

1.2.2. Opkomst van nationale en lokale tegen-groeperingen

Tewerkstelling in het kader van en als gevolg van 1.1.2.

1.2.3. Noodzaak aan modernisatie

Nieuwe professionele en technische elites, nodig voor de modernisering van de educatieve, wetenschappelijke en technische systemen (1.3.), die lijfelijk tot 1.2.1., 1.2.2. en 1.2.4. behoren. Klemtoon op planning, beheer, technologie, commercialisatie, massamedia. Buitenland-

se experts en studenten in het buitenland.

1.2.4. Administratie van de staat

Nieuwe professionele en technische staatsambtenaren, zowel burgerlijke als militaire (1.4.1 en 1.4.3). Buitenlandse experts en studenten in het buitenland.

1.3. De culturele dimensie

1.3.1. Creatie van nieuwe beroepen en experts

Economie, planning, administratie, diensten, reclame, public relations, massamedia, computertechnologie, talen ... nodig voor 1.1, 1.2, 1.3 en 1.2.3.

1.3.2. Modernisatie in beroepen

Bijscholing in architectuur, landbouw, geneeskunde, rechten, techniek ... als gevolg van 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 en 1.2.3.

1.3.3. Klemtoon op beroepen en specialisaties m.b.t. de massamedia

Communicatie-experts, ontwerpers, elektronicaspecialisten, artiesten, architecten ... als gevolg van de cruciale plaats die de reclame bij de verandering in het consumptiepatroon inneemt.

1.3.4. Expansie van de kunsten

Specialisatie in socio-culturele producties. Audiovisuele media. Plastische kunsten. Literatuur. Moderne muziek.

1.4. De politieke dimensie

1.4.1. Expansie van de staat

Nieuwe economische, sociale, internationale functies (1.1.2, 1.1.3, 1.2.2., 1.2.3, 1.2.4 en 1.3)

1.4.2. Wijzigingen in het politieke systeem

Nieuwe sociale sectoren en groeperingen wensen wijzigingen in de structuur en het functioneren van het politiek systeem en de toegang tot de staat. Pogin-

gen tot creatie van parlementaire democratieën.

1.4.3. *De functie van leger en politie*

Wijzigingen op het vlak van de sociopolitieke mobilisatie, in militaire technieken, deelname aan globale strategieën, opleiding in het buitenland en buitenlandse adviseurs.

1.5. De ruimtelijke dimensie

1.5.1. *Zones voor transnationale ondernemingen*

De transnationale economische activiteit heeft de neiging zich in bepaalde zones te concentreren en een transnationale urbanistische en architectonische vorm aan te nemen.

1.5.2. *Zones voor transnationale residenties*

Cfr. supra, deze zones worden bewoond door de hogere klassen.

1.5.3. *Transnationale architectuur en stadsplanning*

Groei van steden en een transnationale levensstijl.

2. NATIONALE DESINTEGRATIE

2.1. De economische dimensie

2.1.1. *Concentratie- en monopolievorming*

De penetratie van transnationals in ontwikkelingslanden heeft veranderingen in bestaande ondernemingen tot gevolg op het vlak van het eigendom en de organisatiestructuur.

2.1.2. *Wijzigingen bij kleine en middelgrote bedrijven en zelfstandigen*

Destructie van economische activiteiten. Wijzigingen in het arbeidspatroon. Werkloosheid.

2.2. De sociale dimensie

2.2.1. *Dalende sociale mobiliteit*

Minder mogelijkheid tot sociale mobiliteit.

Hogere specialisatie en kwalificatie aan de ene kant, stijgende marginalisatie in de informele sector aan de andere kant.

2.2.2. *Desorganisatie van het familiale en gemeenschapsleven*

2.3. De culturele dimensie

2.3.1. *Aftakeling van de traditionele cultuur en instituties*

Mogelijkheden tot persoonlijke participatie aan de culturele creatie worden beperkt. Massacultuur. Grotere import.

2.3.2. *Identiteitscrisis*

Erosie van de traditionele gewoonten, gebruiken, waarden, symbolen ...

2.3.3. *Verdwijning van bepaalde beroepen en technieken*

Artistieke technieken, die van generatie op generatie worden doorgegeven...

2.4. De politieke dimensie

2.4.1. *Erosie in de traditionele vormen van politieke macht*

Functieverandering of verdwijning van lokale leiders. Erosie in de autoriteit van directeurs, grootgrondbezitters ...

2.4.2. *Daling in prestige en macht van traditionele functies en sectoren binnen de staat*

Inperking van het relatieve belang van de centrale administratie, verschuiving van bepaalde sectoren van de staat naar de publieke sector. Minder belang voor Justitie, PTT, Openbaar vervoer, Landbouw ...

2.4.3. *Daling in belang van traditionele secties binnen het leger*

Cavalerie, infanterie, marine ...

2.5. De ruimtelijke dimensie

2.5.1. *Regionale localisatie van de desintegratie*

Functieverandering binnen regio's. Achtergebleven gebieden. Regionale migratie.

2.5.2. *Stedelijke localisatie van de desintegratie*

Minder belang aan residentiële zones van de midden- en lagere klassen. Groei van de sloppenwijken.

2.5.3. *Migratie*

Van platteland naar stad. Tussen steden. Internationaal.

3. RE-INTEGRATIE

3.1. De economische dimensie

3.1.1. Ontstaan van nieuwe, niet kapitalistische produktievormen voor goederen

en diensten. Traditionele organisatiepatronen. Intermediaire technologie. Zelfbeheer. Verbruikerscoöperaties.

3.2.1. Basisdemocratische initiatieven.

3.1.3. Nationale controle op productie. Nationalisaties ...

3.2. De sociale dimensie

3.2.1. Zelforganisatie van werklozen, stakingen ...

3.2.2. Indijking van criminaliteit in sloppenwijken door democratische volkstribunalen ...

3.2.3. Nieuwe vormen van gemeenschapsleven, van opvoeding ...

3.3. De culturele dimensie

3.3.1. Re-activatie van oude ambachten, aangepast aan moderne behoeften.

3.3.2. Nieuwe artistieke vormen met participatie van het publiek, straattoneel ...

3.3.3. Nieuwe, niet door het transnationale consumptiepatroon opgedrongen levensstijlen.

3.3.4. Zoektocht naar een 'eigen' cultuur naar vorm en inhoud. Re-activatie van oude talen. Interesse voor lokale ervaringen.

3.3.5. Zoektocht naar de eigen nationaal-lokale kenmerken in kunst en cultuur (architectuur, schilderkunst, muziek ...)

3.4. De politieke dimensie

3.4.1. Naar een basisdemocratie. Desacralisering van de professionele politiek. Anticentralisme.

3.4.2. Persoonlijke en directe politieke participatie.

3.4.3. Voor een concrete democratie. Afwijzen van abstracte begrippen.

3.5. De ruimtelijke dimensie

3.5.1. Afwijzen van het stedelijk levenspatroon.

3.5.2. Collectieve voorzieningen.

3.5.3. Zelfvoorzienende rurale gemeenschappen.

Self-reliance en dissociatie

In de strategiediscussie duikt regelmatig het multidimensionele en daardoor multi-interpretabele begrip *self-reliance* (SR) op. Hier wordt *self-reliance* gebruikt als tegenpool voor afhankelijkheid, als een soevereine en autocentrische strategie naar ontwikkeling op basis van eigen mogelijkheden en behoeften. Galtung (in

Galtung e.a., 1980) formuleerde volgende 13 hypothesen als essentieel voor deze op eigen krachten en middelen steunende ontwikkelingsstrategie:

1. *Through SR priorities will change towards production for basic needs for those most in need.*
2. *Through SR mass participation is ensured.*
3. *Through SR local factors are utilized much better.*
4. *Through SR creativity is stimulated.*
5. *Through SR there will be more compatibility with local conditions.*
6. *Through SR there will be more diversity of development.*
7. *Through SR there will be less alienation.*
8. *Through SR ecological balance will be more easily attained.*
9. *Through SR important externalities are internalized or given to neighbours at the same level.*
10. *Through SR ability to withstand manipulation due to trade dependency increases.*
12. *Through SR the military defence capability of the country increases.*
13. *Through SR as a basic approach today's center and periphery are brought on a more equal footing.*

Essentieel in deze opsomming is dat self-reliance niet mag verengd worden tot een economische politiek, maar essentiële politieke, sociale en culturele elementen bevat, en, ten tweede, dat self-reliance fundamentele structurele hervormingen impliceert. Daarbij stellen zich problemen van omvang, graad en niveau van self-reliance.

Self-reliance mag *niet* verward worden met *autarchie*. SR is eerder de voorwaarde tot samenwerking op basis van gelijkheid. Deze gelijkheid kan nagestreefd worden op lokaal, nationaal, regionaal en internationaal niveau. Tot nog toe richtte de strategiediscussie haar aandacht te eenzijdig op de nationale context. Te vaak werd over het hoofd gezien dat strategische opties slechts kans van slagen hebben indien rekening gehouden wordt met de verschillende op elkaar inspelende niveaus. Toch wordt een 'autonome', 'soevereine', en zelfstandig functionerende *nationale staat* algemeen als essentiële voorwaarde genoemd voor een strategie van self-reliance.

De noodzakelijke maatschappelijke hervormingen, nodig om van een afhankelijke tot een zelfvoorzienende ontwikkeling te komen, stellen het probleem van parti-

cipatie, decentralisatie en autonomie. In dit verband wordt de *idee van selectieve participatie of dissociatie* gelanceerd, een autocentrische ontwikkelingsstrategie op basis van gelijkheid en soevereiniteit (zie Bosse, 1975, en Senghaas, 1977).

Een 'andere' ontwikkeling

Meer dan vroeger gaat men in het huidige ontwikkelingsdebat op zoek naar de noodzakelijke inhoudelijke componenten voor ontwikkeling. Zo stelt Todaro (1977) dat «*development must be seen as a multi-dimensional process involving major changes in social structures, popular attitudes and national institutions as well as the acceleration of economic growth, the reduction of inequality and the eradication of absolute poverty. Development, in its essence, must represent the entire gamut of change by which an entire social system, tuned to the diverse basic needs and desires of individuals and social groups within that system, moves away from a condition of life widely perceived as 'unsatisfactory' and towards a situation or condition of life regarded as materially and spiritually 'better'*». Als belangrijke stelling komt uit dit citaat bovendien dat er *geen universeel ontwikkelingsmodel* bestaat, dat ontwikkeling een integraal, multidimensioneel en dialectisch proces is dat van samenleving tot samenleving kan verschillen, dat m.a.w. elke samenleving haar eigen ontwikkelingsweg moet trachten uit te stipelen.

Wel kan men natuurlijk de algemene *principes* en prioriteiten, waarop een dergelijke strategie zich dient te baseren, vastleggen. Verschillende auteurs hebben dit trouwens reeds geprobeerd (zie vb. Galtung, 1980, Goulet, 1971 en Vilani-lam, 1979). Nerfin (1977) weerhoudt vijf criteria als essentieel voor een 'andere' ontwikkeling. Een dergelijke ontwikkeling dient *basisbehoefte-gericht, endo-geen, self-reliant, ecologisch* verantwoord, en op *structuurveranderingen* gebaseerd, te zijn. Al deze criteria kunnen nog verder uitgediept worden (zie vb. Deutsch, 1977, Lederer, 1980, en Sachs, 1980).

Het vijfde criterium is fundamenteel voor de eerste vier. Zonder de eis tot maatschappelijke veranderingen kunnen de vier eerste prioriteiten immers in diverse richtingen geïnterpreteerd worden. Ik wil dit illustreren aan de hand van Preis-

werks (1980) visie op de *culturele ontwikkelingsproblematiek*.

Vanuit zijn cultureel blikveld splitst Preiswerk het 'andere' ontwikkelingsconcept op in drie deelbegrippen: de culturele identiteit, self-reliance en basisbehoefte. Zijn stelling luidt dat deze drie aspecten zowel in negatief-dominerende, als positief-bevrijdende zin kunnen aangewend worden (zie schema 3 en 4).

Net zoals Sunkel en Fuenzalida (cfr. supra) ziet Preiswerk beide processen tegelijk aan het werk: «*Selon le degré de sélectivité appliqué aux apports externes dans une stratégie de développement dissociative, les deux modèles se combinent: certains biens/services valorisés pour l'usage, certains pour l'échange, certains plus ou moins élevés de dépendance, etc. Il importe de savoir quel est le cercle dominant. Les éléments des deux cercles sont généralement présents, mais se combinent de manière différente d'un cas à l'autre*». Met andere woorden: «*La variété de ces différentes situations devrait nous mettre en garde contre la définition d'une seule nouvelle stratégie de développement. La diversité culturelle doit constituer un élément fondamental à tout débat sur le développement*».

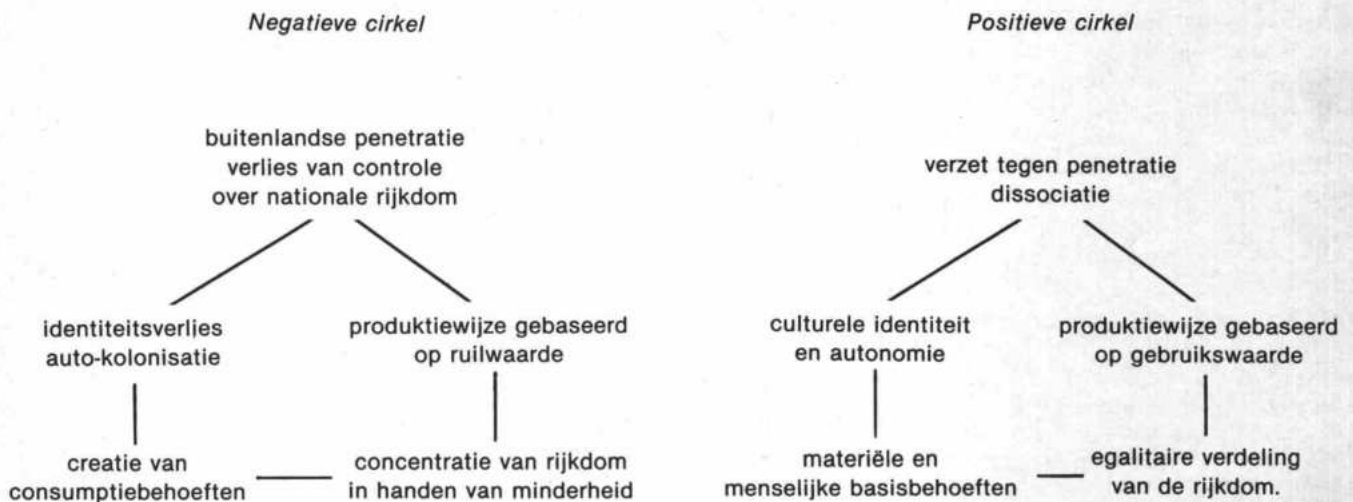
Tot besluit

Ik heb in dit artikel de stand van de huidige discussie over ontwikkelingsproblemen pogen samen te vatten. Aan de hand van de drie visies op ontwikkeling, hebben er zich m.i. een vijftal *verschuivingen in het ontwikkelingsdenken* voorgedaan: (a) van een meer positivistisch-kwantitatief-vergelijkende naar een normatief-kwalitatief-structurele aanpak, (b) van een universeel, formeel-beschrijvend naar een meer substantieel, op verandering gericht en minder voorspelbaar, model; (c) van een euro- of ethnocentrische over een indigenistische naar universalistische kijk; (d) van endogenisme over exogenisme naar globalisme; en (e) van een inhoudelijk economische naar meer interdisciplinaire interesses. Het is in dit kader dat de internationale communicatieproblematiek m.i. dient bestudeerd te worden.

Schema 3

<i>Culturele identiteit</i>	<i>Self-reliance</i>	<i>Basisbehoeften</i>
in positief-bevrijdende zin aangewend		
Positieve ingesteldheid t.a.v. historische waarden, normen en instituties. Weerstand tegen overdreven externe invloed. Verwerping van waarden, instituties en vormen die de eigen sociale cohesie vernietigen. Adaptatie van produktiewijzen die de specificiteit van de menselijke en lokaal-sociale ontwikkeling in de hand werken.	Gebruik van eigen rijkdom, grondstoffen. Selectieve adaptatie van buitenlands kapitaal, producten, technologie en technische hulp. Geloof in eigen mogelijkheden. Adaptatie van produktiemiddelen, aangepast aan lokale omgeving.	Klemtoon op totale bevolking, geen minderheid. Prioriteit zowel op materiële als niet-materiële behoeften (eerste zijn voorwaarde voor tweede). Emancipatie van elk individu. Gedelegeerde participatie bij beslissingen over de verdeling van de beschikbare rijkdom.
in negatief-dominerende zin aangewend		
Gebruik van concept 'traditie' om marginalisatie te legitimeren. Pleiten voor culturele eigenheid om macht van meerderheid te bestendigen.	Afwijzen van fundamentele rechten en weigering tot participatie met het argument dat de bevolking er nog niet 'rijp' of 'ontwikkeld' genoeg voor is.	Nadruk op materiële consumptiebehoeften.

Schema 4.

Bibliografie

- AMIN, S. (1970), *L'accumulation à l'échelle mondiale*, Anthropos, Paris.
- AMIN, S. (1973), *L'impérialisme et le développement inégal*, Anthropos, Paris.
- AMIN, S. (1979), *Classe et nation dans l'histoire et la crise contemporaine*, Minuit, Paris.
- APTER, D. (1965), *The politics of modernization*, University of Chicago Press, Chicago.
- BAMBIRRA, V. (1974), *El capitalismo dependiente Latinoamericano*, Siglo XXI, México.
- BARAN, P. (1957), *The political economy of growth*, Penguin, Harmondsworth.
- BOSSE, H. (1975), «Socio-cultural factors of underdevelopment», *Journal of Peace Research*, 12, 4.
- BRENNER, R. (1977), «The origins of capitalist development: a critique of Neo-Smithian marxism», *New Left Review*, 104.
- BREWER, A. (1980), *Marxist theories of imperialism*, Routledge & Kegan, London.
- BROOKFIELD, H. (1975), *Interdependent development*, Methuen, London.
- CARDOSO, F.H., & FALETTO, E. (1969), *Dependencia y desarrollo en América Latina*, Siglo XXI, México.
- CUEVA, A. (1977), *El desarrollo del capitalismo en América Latina*, Siglo XXI, México.
- DEUTSCH, K.W. (1977), *Eco-social systems and eco-politics*, UNESCO, Paris.
- DOS SANTOS, T. (1970), «The structure of dependency», *American Economic Review*, 60, 21.
- FRANK, A.G. (1969), *Latin America: underdevelopment or revolution*, Monthly Review Press, New York.
- FRANK, A.G. (1971), *Lumpenburguesia: lumpen desarrollo*, Era, México.
- GALTUNG, J. (1971), «The structure of imperialism», *Journal of Peace Research*, 2.
- GALTUNG, J. (1980), *The true worlds, a transnational perspective*, Free Press, New York.
- GALTUNG, J., O'BREIN, P., en PREISWERK, R. (eds.) (1980), *Self-reliance, a strategy for development*, Bogle - L'Ouverture, London.
- GOLDING, P. (1974), «Media role in national development. Critique of a theoretical orthodoxy», *Journal of Communication*, 24, 3.
- GOULET, D. (1971), *The cruel choice. A new concept in the theory of development*. Atheneum, New York.
- HANSEN, W. en SCHULZ, B. (1981), «Imperialism, dependency and social class», *Africa today*, 28, 3.
- HETTNE, B. (1982), *Development theory and the Third World*, SAREC, Stockholm.
- HOOGVELT, A. (1982), *The Third World in global development*, MacMillan, London.
- HOSELITZ, B.F. (1960), *Sociological factors in economic development*, Free Press, Glencoe.
- KAY, G. (1975), *Development and underdevelopment*, MacMillan, London.
- LACLAU, E. (1977), *Politics and ideology in marxist theory*, New Left Books, London.
- LALL, S. (1975), «Is 'dependence' a useful concept in analysing underdevelopment?», *World development*, 3, 11-12.
- LEDERER, K. (ed.), (1980), *Human needs. A contribution to the current debate*, Gunn & Hain, Oelgeschlager.

- LERNER, D. (1958), *The passing of the traditional society*, Free Press, Glencoe.
- LEYS, C. (1977), «Underdevelopment and dependency: critical notes», *Journal of Contemporary Asia*, 7, 1.
- MARINI, R.M. (1973), *Dialéctica de la dependencia*, Era, México.
- MOMMSEN, W.J. (1977), *Imperialismstheorien*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- NERFIN, M. (ed.) (1977), *Another development: approaches and strategies*, The Dag Hammarskjöld Foundation, Uppsala.
- OWEN, R., en SUTCLIFFE, B. (eds.) (1972), *Studies in the theory of imperialism*, Longman, London.
- PALMA, G. (1978), «Dependency: a formal theory of underdevelopment or a methodology for the analysis of concrete situations of underdevelopment?», *World Development*, 6, 7-8.
- PREISWERK, R. (1980), «Identité culturelle, self-reliance et besoins fondamentaux», SPITZ, P., GALTUNG, J., e.a., *Il faut manger pour vivre...*, PUF, Paris.
- ROGERS, E.W., SHOEMAKER, F.F. (1962), *Diffusion of innovations*, Free Press, Glencoe.
- ROSTOW, W.W. (1960), *The stages of economic growth*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ROXBOROUGH, I. (1979), *Theories of underdevelopment*, MacMillan, London.
- SACHS, I. (1980), *Stratégies de l'écodéveloppement*, Ed. Ouvrières, Paris.
- SALAMA, P. & TISSIER, P. (1982), *L'industrialisation dans le sous-développement*, Maspéro, Paris.
- SCHRAMM, W. (1964), *Mass media and national development*, UNESCO, Paris.
- SEERS, D. (ed.) (1981), *Dependency theory*, Francis Pinter, London.
- SENGHAAS, D. (Hrsg.) (1974), *Peripherer Kapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt.
- SENGHAAS, D. (1977), *Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik. Plädoyer für Dissoziation*, Suhrkamp, Frankfurt.
- SERVAES, J. (1981), «Enkele bedenkingen aangaande communicatie en informatie», *Tijdschrift voor Sociologie*, 2, 2.
- SERVAES, J. (1982), *The place and role of communication in the structure of world society*, ISS, The Hague.
- SID AHMED, A. (1980), *Croissance et développement I + II*, Office des Publications Universitaires, Alger.
- SMITH, A.D. (1973), *The concept of social change. A critique of the functionalist theory of social change*, Routledge & Kegan, London.
- STAVENHAGEN, R. (1966), «Siete tesis equivocadas sobre América Latina», *Desarrollo Latinoamericano*, 4.
- SUNKEL, O. en PAZ, P. (1970), *El subdesarrollo latinoamericano y la teoría del desarrollo*, Siglo XXI, México.
- SUNKEL, O. (1972), *Capitalismo transnacional y desintegración nacional en América Latina*, Nueva Visión, Buenos Aires.
- SUNKEL, O. en FUENZALIDA, E. (1980), «La transnacionalización del capitalismo y el desarrollo nacional», SUNKEL, O., FUENZALIDA, E., CARDOSO, F.H. e.a., *Transnacionalización y dependencia*, Ediciones Cultura Hispanica, Madrid.
- TODARO, M.P. (1977), *Economic development in the Third World*, Longman, London.
- VILANILAM, J.V. en LENT, J. (eds.), *The use*

- of development communication*, AMIC, Singapore.
- VITALE, L. (1979), *La formación social Latinoamericana*, Fontamora, Barcelona.
- WALLERSTEIN, I. (1974), *The modern world system. Capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century*, Academic Press, New York.
- WALLERSTEIN, I. (1979), *The capitalist world economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- WALLERSTEIN, I. (1980), *The modern world system II. Mercantilism and the consolidation of the European world economy, 1600-1750*, Academic Press, New York.
- WALLERSTEIN, I. en HOPKINS, T. (eds.) (1982), *World system analysis*, Sage, London.
- WARREN, B. (1980), *Imperialism. Pioneer of capitalism*, New Left Books, London.

ADVERTEREN IN DIT NUMMER

Standaard Boekhandel	17
CeCoWe	28
CeCoWe	39
Het belang van Limburg	49
Gemeentekrediet	50